

ГОТИ В I—VII СТ.: ТЕРИТОРІЯ РОЗСЕЛЕННЯ ТА ПРОСУВАННЯ ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Ф. Бірбрауер

I. Континентальний етногенез чи мандрівка через море?

Вельбарська культура ранньоримського часу (любовидзька фаза, що відповідає ступеням B1-B2/C1) здавна і цілком доречно пов'язується з гутонами, які займали територію на захід від нижньої течії Вісли в Помор'ї та Великопольщі, на півдні переходячи рр. Нетце та Варту¹ (рис. 1). Ця культура зберігає свою специфіку протягом усієї першої половини I тис. н. е. Безперечно, на її формування значний вплив мала оксивська культура пізньолатенського

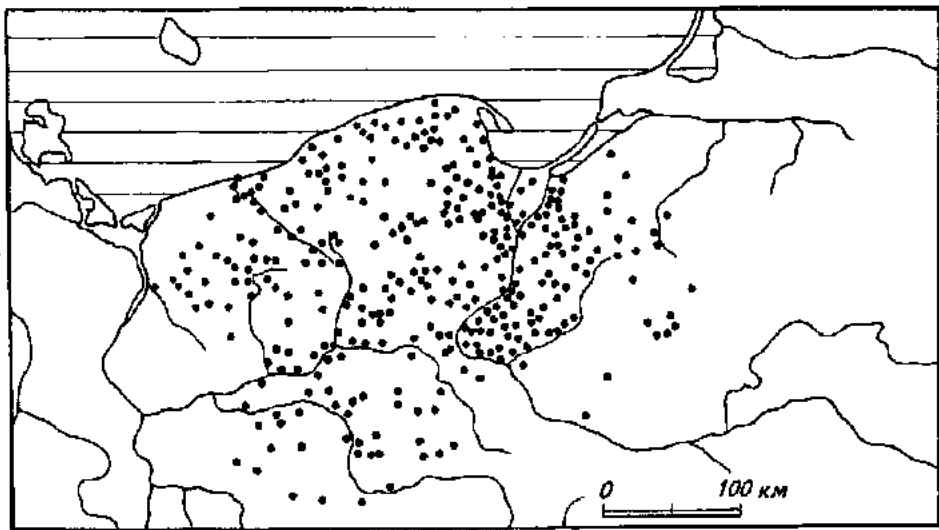

Рис. 1. Вельбарська культура в ранньоримській час (за: Kokowski A. Problematyka...—
Рис. 1).

часу хоча між ними існує значна різниця: перш за все наявність зброї в похованнях, інші звичаї, пов'язані з похованнями та їх спорядженням². Ці відмінності узгоджені дослідниками з «мандрівними сагами» наведеними Іорданом³ власне й породили усталену в історіографії думку про переселення готів через море із Скандинавії⁴. Проте різні спроби зіставляти писемні відомості та археологічні джерела викликали тривалі дискусії⁵. Є. Кмецінський першим помітив, що прояснити ці суперечливі проблеми можливо лише шляхом здійснення міждисциплінарних досліджень і, перш за все на археологічних матеріалах⁶. На жаль, ця точка зору, за винятком хіба що Р. Волонгевича⁷, надалі не одержала розвитку. Наявність інших позицій з боку польських, як до речі й інших, дослідників має свої причини, які (як я можу припустити) пов'язані зі станом джерелознавчої бази⁸, оскільки більшість матеріалів післявоєнних досліджень могильників у Польщі лишилися неопублікованими.

Все ж можна зробити важливий висновок про безперервність здійснення поховань, які почали функціонувати як оксивські і продовжували як вельбарські на більшості могильників⁹ (рис. 2). Вони поширені на Поморському узбережжі у східній частині Нижнього Повіслення та у Похелм'ї. До того ж

оксивська (фази А1—3) та вельбарська (фаза В1) культури територіально збігаються¹⁰ (рис. 3;4). У фазі В2 вельбарська територія розширюється¹¹.

Лише один великий могильник з розкопок 1960—1961 рр. структурно інтерпретований. Це некрополь Румія під Гданськом з 343 кремаціями¹². Він безперервно існує зі ступеня А1, але тільки три (?) поховання датуються ступенем В1. Цього для нашої проблематики, на жаль, замало.

Існує ще один, неповністю опублікований великий могильник Прущ Гданський Х, де досліджено 534 трупоспалення та трупопокладення. Тут ми маємо справу з двома хронологічними етапами в розвитку планиграфії¹³, які дозволяють в загальних рисах визначити зростання кількості поховань. Він виникає у передримський час у фазі А1, мабуть, спочатку у північній частині. З фази А2 могильник розширюється на південь

Рис. 2. Хронологічні позиції могильників пізнього передримського — римського періодів (за: Woląiewicz R. Die Goten... — Abb. 13).

ХРОНОЛОГІЧНІ ФАЗИ	ОКСИВСЬКА			ПРЕДРИМСЬКА			ЦЕЛСЬКА			ЗОНА РОЗСЯДНЕННЯ
	А			В2			В1			
	1	2	3	а	б	с	С1а	С1б-С2	б	
1. ЛОБЕ ДАБРА										А МІННЯ ВІСЛА
2. СІЛБАРК										
3. СКОВАРН										
4. ІДЕК ТАРГ										
5. ЧЕЛМЕ										
6. ЯСН										
7. КРОСНО										
8. РАКОВЕЦ										
9. СТАРН ТАРГ										
10. ПРУМ 10										
11. ПРУМ 4										
12. ПРУМ 5										
13. ВІСТУХЕВ										
14. СЛБЛАНГ ПОЛЕ НОВОМ.										
15. ВЕЛІЦЕ										
16. ПАРСЕНІЦЕ									Б ПРУСЬКЕ ТА ПОСЕР'Я	
17. ТОНАРІАН										
18. ПЕДАРАН										
19. ЗЕХЕСА										
20. ПОЛІТЕ										
21. БОГНІЦЕ										
22. ОСІЕК									А МІННЯ ВІСЛА	
23. ОКСИВЕ										
24. ІЖКІУС										
25. ОАІВА										
26. РІНД										
27. ПАЧЕДНО										
28. ГРАСНО										
29. ДОМАС										
30. ХЕЛІНО										
31. ПОВЕСЕК										
32. ГОСТАВОВО ВОЛСОН										
33. РІДЕ										
34. ЗЕМБОВО										
35. ЯНОВО										
36. ПОВЕСЕК 4										
37. ПАРСЕНІКО									Б МІННЯ ТА ПОСЕР'Я	
38. БУЧКА										
39. АРАСНО										
40. КОНИКОВО										
41. ВАРКОВО										
42. МЕНЦА										
43. ГОСТАВОВО										
44. ЯСОВІЦЯ										
45. ОСІКІ										
46. РІДОВО										
47. ГРОНОВО										
48. ЗАГОРНІЦЕ										
49. ШІШЕВО										
50. ВЕНСОРН									С НАВУСЬКЕ ТА КРАЕН- СЬКЕ ПОСЕР'Я ТА ПІВНІЧНА ВЕЛКО- ГОЛМА	
51. ОАРК										
52. ГЕНІНІЦА										
53. ЛІТОН										
54. СЛОПАНОВО										
55. ПІСНАНЬ-ВЕЛІК										
56. КОУСЬКА ЯМ										
57. ОЦЕ										
58. БАВІНОСТ										
59. БРОДКЕ										
60. ПІКАЛОВО									З НАЗОВІВ ТА ЛІД/МІНН	
61. КОЗЛІВКО										
62. КІТКЕ										
63. ВАРШАВА-НАВЕНОН										
64. КЛЮЧЕВ										
65. НАКОЛІЦЕ										
66. БРУЛІНО-КОСКЕ										
67. ЦЕЦЕЛІЦЕ										
68. ДРОПІЧИН										
69. САРНАКИ										
70. НЕВАНОВО										
71. ПОЛІКІ										
72. ПІДВО-ШЕЛІЦЕ										
73. ХЛЕБОВО										
74. КОЛОДЗІВ										
75. ТУХЛІ										
76. СТАРА ВЕСЬ										
77. ХРУПІЦЕ										
78. ОЛЮКА										
79. БРЕСТ-ТРИШІ									Г ПОЛІСЬСЬКА ТА ВОЛІВКА	
80. ВОСОЛІ										
81. АНТІОНІН										
82. БАІВ										
83. НАСТОНІН										

..... ВЕЛЬБАРСЬКА К-РА ПІДВОРСЬКА К-РА ЧЕРНЯХІВСЬКА К-РА

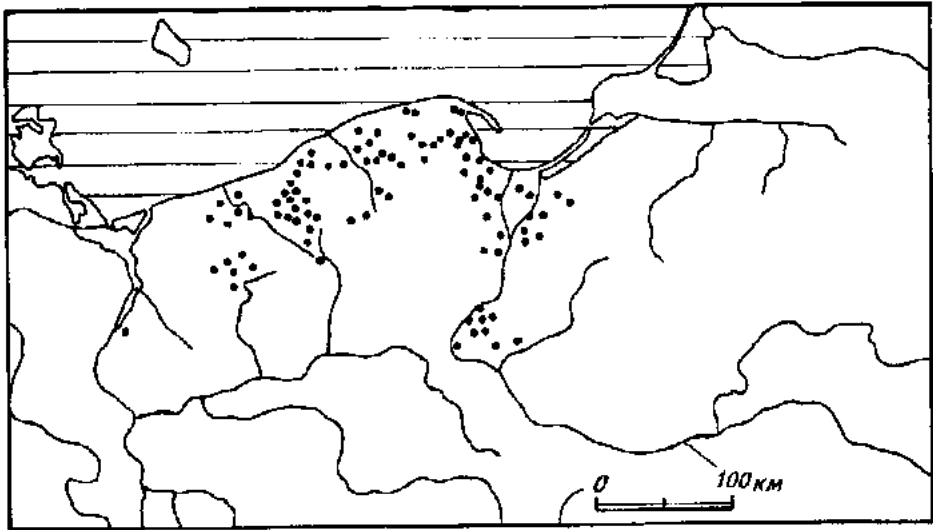

Рис. 3. Оксиська культура (за: Dabrowska T. Wczesne fazy kultury przcoworskiej.— Warszawa, 1988.— Karte 2).

та схід. Складається враження що він розвивався арсалами, тобто відбувалось кількісне зростання родових або сімейних груп могил. При тому між фазами А1 та С2 давніші з них поступово залишались і прийдешніми поколіннями засновувались нові «кланові арсали». Пізні поховання здійснювались — і це важливо — у разі потреби на вільних місцях. Різномасштабні могили періодів А1 — В2, виходячи з плану, не перекривали одна одну. Якщо ця інформація вірна, то це стає вирішальним аргументом на користь не тільки безперервності здійснення поховань, але особливо у вирішенні проблеми етнічного континенту. Поява великої групи етнічно чужого населення таким чином виключається, зокрема для населення Нижньої Вісли. Подібні висновки, мабуть, стосуються й інших могильників — Прущ Гданський, пункт 7 (поле Венса)¹⁴ та Нови Тарг¹⁵.

З викладеного вище випливають важливі аргументи проти переселення великих етнічно чужих груп населення в період Р. Х.: безперервність поховань на багатьох некрополях, структура знахідок у Прущі, пункти 10 та 7.

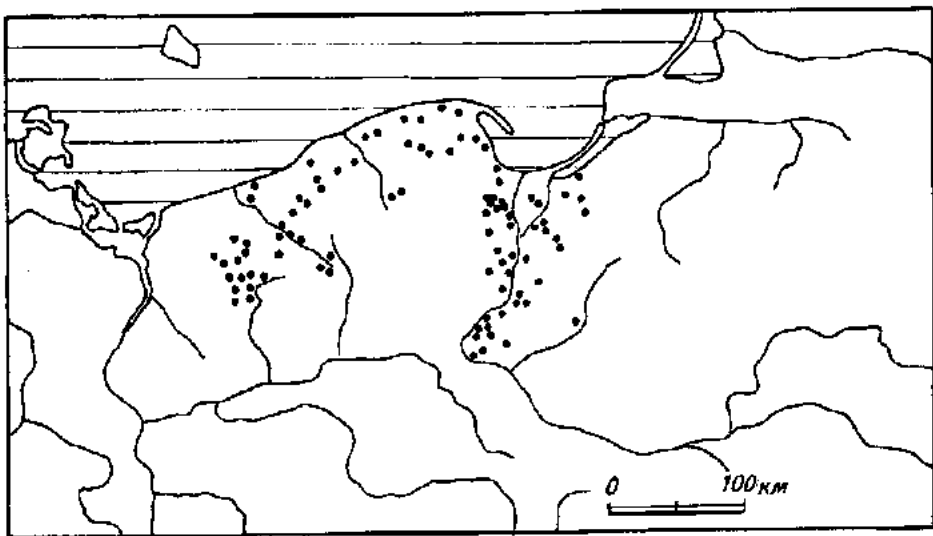

Рис. 4. Вельбарська культура в фазі В1 (за: Wolagiewicz R. Stan badan...— Karte 3).

Щодо походження обряду інгумації слід згадати, що трупопокладення в Пруссії 7 могли бути здійснені вперше вже в пізній передримський час (A2)¹⁶.

У зв'язку з розглянутими проблемами треба виділити й таку важливу обставину, як відсутність специфічних культурних зв'язків між Скандинавією та вельбарською територією періоду формування. Це ж стосується всіх рис названої культури пізньоримського часу (фаза Любовида), за винятком могильників типу Одри-Венсьори-Гжибниця. Можна припустити, що група переселенців лишається невизначеною внаслідок активного процесу асиміляції з автохтонним населенням. Але цю тезу неможливо довести.

Деякі археологічні свідчення скандинавського впливу на оксивську культуру все ж є; можливий він і на вельбарську культуру. У першому випадку присутність мандрівників з Готланду засвідчує наявність відповідних деталей одягу на згаданому могильнику Нови Тарг поблизу Ельблонга на схід від гирла Вісли. На жаль, цей важливий некрополь досі не опублікований за винятком частини матеріалів, серед яких — 4 поховання з готландськими речами (пряжки, фібули)¹⁷. Вони датуються кінцем ступеня A2 — початком A3 (приблизно середина I ст. до н. е.). Ці поховання заморських переселенців на оксивських некрополях, найімовірніше, є винятковим явищем і про прихід значних груп мова йти не може.

Стосовно вельбарської культури: переселення її носіїв зі Скандинавії є лише припущенням, хоча і воно не виключене. Цим пояснюють феномен курганних поховань з кам'яними конструкціями у вигляді кіл, характерних для могильників типу Одри-Венсьори-Гжибниця зі ступеня B2, а можливо вже з кінця B1¹⁸. Поява цього нового, раніше невідомого звичаю, припадає, таким чином, не на той час, коли за писемними джерелами здійснилося континентальне осідання гутонів-готів (початок I ст. н. е.)¹⁹, а принаймні, двома генераціями пізніше. Ці кургани з їх дуже специфічною конструкцією (яку Р. Волонгевич пов'язує безпосередньо з Скандинавією²⁰) через розбіжності в археологічних та писемних даних не можна розглядати як доказ гутонського переселення в період близько рубежу ер. Враження від цього подвійне: по-перше новий обряд хронологічно наврядчи відповідає часові збільшення кількості поселень на попередній території проживання і значного поширення території вельбарської культури у фазі B2 на південь у Середнє та Південне Помор'я до Великопольщі через Нотець та Варту, а також східніше Вісли (рис. 1; 4)²¹. По-друге, курганный обряд поховання майже виключно лишається в межах цієї новозаселеної території (рис. 5).

Нині ці кургани з притаманними їм особливостями конструкції²² та кам'яними колами, очевидно, можна виводити тільки зі Скандинавії, що

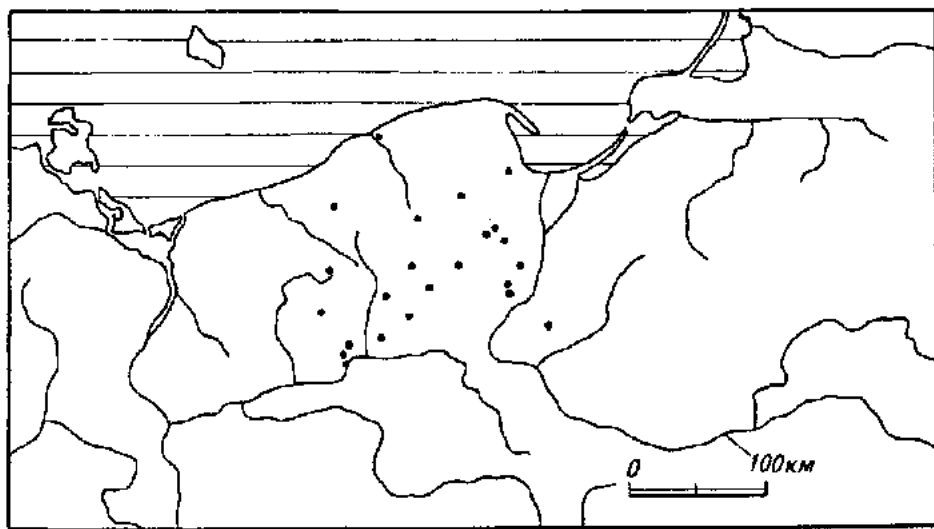

Рис. 5. Кам'яні кола у вельбарській культурі (за: Kokowski A. Zagadnienie... — Rys. 6).

пов'язується саме з переселенням. Однак поховання в цих курганах нічим не відрізняються від синхронних кремацій та інгумацій у вельбарських ґрунтових могильниках, на яких у фазі В2 з'явилися кургани та кам'яні кола. Незмінним залишився поховальний інвентар (наявність тих чи інших речей залежно від статі небіжчика, відсутність зброї), а також деталі одягу фаз В1 та В2. Можна запропонувати таку гіпотезу: переселення на територію оксивської культури могло бути здійснене тільки невеликою групою людей, яка розселилася в Середньому та Південному Помор'ї. Вона принесла новий поховальний обряд, але не мала значного впливу на вельбарську культуру, що випливає з наявних археологічних матеріалів. Але ця конструкція не завжди задовільна.

Усе сказане не дає підстав вважати переселення через море масовим явищем, яке спричинило відмінності в поховальному обряді та інвентарі оксивської та вельбарської культур на рубезжі ср. Міграція із Скандинавії окремих груп мала місце, але вона суттєво не впливала на місцеві культури.

II. Вельбарська культура I—II ст. н. е. (фаза Любовидз): територія поширення та етнічне обґрунтування.

У польських дослідженнях не раз підкреслюється, що вельбарська культура є самобутньою, відносно єдиною та незмінною і через це чітко виділяється поміж сусідніх. У першу чергу через такі риси: біритуальні могильники, відсутність зброї в похованнях, різне спорядження, яке залежало від статі небіжчика, багаті та специфічні деталі одягу, прикрас певних типів, вироби з бронзи, типи кераміки²³. Сукупність цих ознак, а також окремі прояви, наприклад змісподібні браслети²⁴ мають явно етнографічні риси і не дають підстав сумніватися в етнічній єдності вельбарської культури взагалі. Проте вже зараз відомі деякі регіональні особливості (згаданий вище тип могильників Одри-Венсьори-Гжибниця), а також не вичерпані до кінця можливості внутрішнього розчленування вельбарської культури (див. розділ IV). Це потронує детальніше вивчення, як і проблема густоти поселень у фазі В2 і перш за все В1, бо відомі ще просторові лакуни на півдні на Поморському підвищенні та на Поозер'ї до Великопольщі, а на сході до Пасарги та Дверенця. Великі незаймані території на стиках з сусідніми культурами (зокрема пшеворською) зменшуються, що веде до створення суміжних змішаних зон²⁵.

Ці загальні відомості з I—II ст. вельбарське вторгнення спочатку в область східніше Середньої Вісли (цецельська фаза), потім через Волинь у Південну Україну та частково Румунію (культури черняхівська та Сиятана де Муреш) — дозволяють методично коректно пов'язати вельбарську людність з готами писемних джерел III—IV ст.²⁶ На ґрунті цих джерел з певною імовірністю можливо в загальному вельбарському ареалі, крім готів, відокремити також інші (східно-) германські популяції, наприклад гепідів та ругів (див. розділ IV).

III. Пересування вельбарської культури на схід від Середньої Вісли (1-а область експансії).

Провідними напрямками переселення вельбарської людності з Помор'я та Великопольщі (тобто з Нижньої Вісли) були Мазовія, Підлясся, на південь до р. Велш, а також у Люблінський регіон. Переселення розпочалося у фазі В2 і закінчилося у В2/С1 (приблизно кінець I — рубіж II/III ст.). Однак у літературі існують розбіжності щодо його тривалості та етапів²⁸. Вони лишатимуться спірними, доки не буде розроблена детальна хронологія на ґрунті кореляції всього поховального інвентаря з вельбарської території²⁹. Процес переселення (вірогідніше неодноразовий) досяг апогею та завершився у фазі В2/С1, бо саме в цей час, з одного боку, були залишені поселення у Помор'ї та Великопольщі, а з іншого, починається стабілізація вельбарських селищ східніше Середньої Вісли (рис. 6). Приблизно цим же часом визначається припинення поховань на більшості місцевих некрополів пшеворської культури. Загалом маємо таку картину:

1. Наприкінці фази В2 та у В2/С1 на схід від Середньої Вісли (1-а зона експансії) за рахунок припливу вельбарських груп збільшилося населення, яке витіснило носіїв пшеворської культури. При цьому заселялися й не зай-

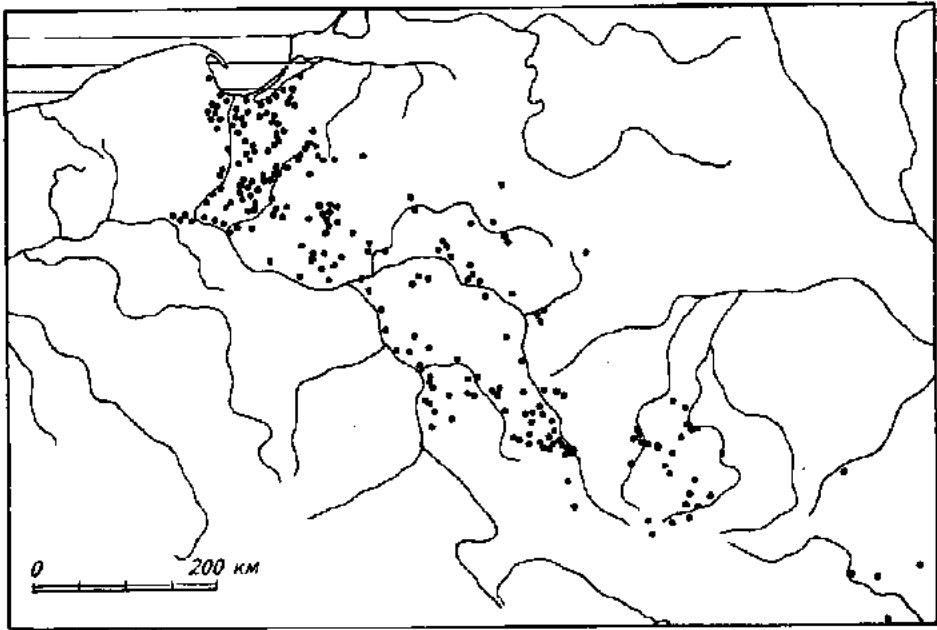

Рис. 6. Вельбарська культура в пізньоримський час (за: Kokowski A. Problematyka... — Рис. 2).

няті раніше пшеворцями землі Південної Польщі, Північної Угорщини, Верхнього Подністрів'я³⁰.

2. Залишки пшеворського населення протягом фаз C1в-C2 вельбаризуються, що помітно на матеріалах могильників³¹.

3. Вельбарські поселення в 1-ї зоні експансії (рис. 6) зберігаються до фази D1 (час близько 400 р. або початок V ст.)³². З іншого боку, цю область вже у фазі B2/C1 треба розглядати як шлях просування окремих, на мою думку, малих вельбарських груп. У той же час окремі вельбарські матеріали відомі на південному сході Волині і далі (рис. 6). Масове переселення туди з 1-ї зони експансії відбулося дещо пізніше, мабуть протягом фаз C1а та C1в з першою кульмінацією на Волині (2-а зона експансії). З цього часу обидві зони експансії треба розглядати як території з високим ступенем мобільності населення. Це відбулося на подальшому просуванні в фазах C2 та C3 з 1-ї зони експансії далі на південний схід — на Волинь та Україну (черняхівська культура) і частково у Румунію (Синтана де Муреш).

4. Повний збіг у поховальних звичаях, інвентарі, костюмі, а також хронологічні спостереження не викликають сумніву, що нове населення 1-ї зони експансії прийшло з ареалу вельбарської культури.

5. Місця попереднього розселення — Помор'є, Великопольща, Похелм'с у фазах B2/C1 були залишені. Але вельбарська територія на Нижній Віслі і далі на схід, навпаки, залишається постійною. Тут у фазі B2/C1 продовжуються виникнення нових могильників³³. Не виключено, що частина місцевої людності в процесі переселення заступається іншою.

6. Звичай курганних поховань проникає до 1-ї зони експансії зі своїми специфічними рисами, хоча з деякими змінами (тип Ростолти)³⁴. Це локалізує вихідну область переселення західніше Вісли, а не східніше.

Полишення старих територій проживання та освоєння нових (1-а зона експансії) дістає кульмінації в фазі B2/C1 і з великою імовірністю може припадати на 60-і роки II ст., тобто на часи маркоманських війн. Як показав К. Годловський, ці територіальні зміни ми можемо пов'язувати з даними писемних джерел³⁵.

IV. Постійна осідливість у вельбарському ареалі: готи чи гепіди?

На відміну від Помор'я та Великопольщі постійність вельбарського населення на Нижній Віслі та східніше неї зберігається до фази D1, хоча з явним

чисельним скороченням після фази С2³⁶. Всеж, можливо припустити причетність цієї території до процесів міграції в напрямку 1-ї та 2-ї зон експансії. Про це свідчать такі основні дані:

1. Збільшення числа нових могильників саме на рубежі ранньо- і пізньоримського часів³⁷, яке, найімовірніше, пов'язане з пересуванням вельбарських груп з Помор'я та Великопольщі.

2. Мобільність типів речей, яку можна пояснити тільки мобільністю людей. До таких речей належать «гусеничні» фібули³⁸, специфічні форми «вісімкоподібних» пряжок³⁹ або подовжених відеркоподібних підвісок⁴⁰, а також гончарна кераміка типу Сянтана де Муреш⁴¹ та ліпний посуд (наприклад, групи VI та VII за Р. Шиндлером)⁴².

3. Скорочення кількості поселень після фази С2.

Викладені в попередніх розділах факти з великою імовірністю свідчать, що вельбарське населення Помор'я та Великопольщі стічно можна визначити як гутонів-готів. Але навряд чи так можна визначити й населення I—II ст., що залишилось у пониззі Вісли та східніше неї. Ця проблема в польській літературі поглиблено ще не обговорювалась. Методичний підхід до її вирішення лежить у спробах детальнішого розчленування культурних особливостей (наприклад: обряд поховання та інвентар, структурний аналіз некрополів, кераміка). Проте однорідність вельбарської культури означає, що групи населення західніше та східніше пониззя Вісли, певно, були дуже тісно між собою пов'язані. Для пояснення цього було висловлене припущення⁴³, що східну частину басейну Нижньої Вісли займали гепіди. Це підтверджується пізнішою писемною традицією у Йордана, де підкреслено близьку племінну спорідненість готів та гепідів⁴⁴.

V. Рух до Чорного моря (Скіфія/Ойум) і постійне населення в 1-й зоні експансії.

Рух до Чорного моря відомий нам коротко і без чіткої хронології, в основному за мандрівними сагами Йордана. Мабуть у результаті перенаселення під проводом короля Філімера «в постійній війні, з дітьми й жінками вони рухалися у Скіфію, яку вони на своїй мові називають Ойум... Перемагаючи, вони по тому досягли віддаленої частини Скіфії, що межує з Понтом»⁴⁵. Що можуть до цього додати археологічні матеріали?

1. Чисельність та методичну доведеність матеріалів з України, датованих фазами В2/С1 та С1а (160—230%), через незадовільний стан публікацій обговорювати важко. Але ясно, що з великої кількості опублікованих старожитностей черняхівської культури до цього періоду належить дуже мала частина. Я не згоден з обгрунтованою тільки станом досліджень думкою⁴⁶ датувати міграцію вельбарських груп на Волинь та південну Україну вже з фази В2/С1. Російські та українські колеги вже багато років звертають увагу на вельбарські знахідки, важливі для проблем черняхівської культури⁴⁷. Матеріалів з В2/С1 небагато (перш за все, це комплекси з фібулами)⁴⁸. Проте певні форми вельбарської кераміки відомі на Україні у великій кількості. Вони такі ж, як на вихідній вельбарській території та в 1-й зоні експансії у фазах В2, В2/С1 та С1а. Це різні типи з шорсткою поверхнею горщиків групи Шиндлер I і дворучні посудини групи Шиндлер II, кубки Шиндлер VIc, миски та горщики з вушками (або шишечками) Шиндлер XV та XVII⁴⁹. Ці керамічні форми треба розглядати з точки зору детальної хронології. Вони відомі в Помор'ї та Великопольщі з ранньоримського часу, але невідомо, як довго їх виробляли у фазі С1.

2. На ґрунті датованих матеріалів (найперше з могильників) можна припустити, що в фазі В2/С1, а також ще у С1а, Волинь, а тим більше інші землі України ще не повністю включилися в 1-у зону експансії (східніше Середньої Вісли до Люблінського регіону). Тому 1-у зону не можна розглядати, як прохідну область масового міграційного потоку на південний схід. Проте ясно, що малі групи (я б їх назвав «exploratores» — «розвідники») на рубежі раннього та пізнього римського часів вторглися в Україну і утворили тут, так би мовити, формативну фазу черняхівської культури.

3. Більш-менш суцільне освоєння нових областей, а також Північної Молдови (тобто виникнення поселень) сталося в фазі С1в (220/230—

260/270 рр.). Хоча Україна загалом належить до 2-ї зони експансії, хронологічно поселення Волині більш ранні (С1в), ніж південноукраїнські, де остаточно стабілізація осілости припадає на фазу С2 (260/270—300 рр.). Ця масова міграція походила в першу чергу з 1-ї зони експансії, стабільної вже з В2/С1. Також можливо й пересування із згадуваної вище області східніше Нижньої Вісли.

4. З точки зору абсолютної хронології та історії це означає, що одночасно з освоєнням 1-ї зони експансії у фазі В2/С1 (дещо пізніше середини II ст.) «розвідники» вже досягли Скіфії (Ойум). Освоєння Волині та дуже обмежене освоєння решти території України сталося значно пізніше — десь близько 220/230 рр. при остаточної стабілізації близько середини III ст. або дещо пізніше.

5. Лишається нерозв'язаною проблема автохтонного населення у 2-й зоні експансії. Відзначимо, що ці землі в фазі С1 були заселені нещільно, бо зарубинецькі та постзарубинецькі групи були невеликі, а сарматські поселення (якщо вони існували) мали обмежений вік⁵⁰. Взагалі не ясно, чи процес вторгнення у 2-у зону йшов таким же чином, як у 1-у (вторгнення вельбарців-готів на землі пшеворців-вандалів). Те, що на північному заході України у створенні черняхівської культури брали участь пшеворські групи — досить ясно⁵¹.

6. Як висновок із вищесказаного зазначимо: заселення двох зон експансії проходило по-різному. Якщо йдеться про тотальне захоплення 1-ї зони готами та племенами, що їх супроводжували, то проникнення у 2-у зону інтерпретується інакше. Це було переселення (насамперед з 1-ї зони) протягом тривалого часу і (що важливо) тепер переселилася тільки частина готів, що випливає з постійної заселеності 1-ї зони у фазі Д1.

Загалом це означає, що про готську міграцію в розумінні короткочасного переселення всього племені або навіть про «рух до Чорного моря» у вузькому розумінні говорити не доводиться (як це подається у скупих писемних джерелах та історичних концепціях, що на них базуються).

VI. Кінець черняхівської культури.

Найважливішим тут лишається питання внутрішньої хронології фаз С2 та С3. Безперечно, більшість некрополів «класичної» черняхівської культури припиняє існування у фазі пізня С3 (С3в), тобто наприкінці римського періоду; цьому відповідає те, що велика кількість поселень у 2-й зоні експансії гине від пожеж. Згідно з абсолютною хронологією (найкраще розробленою Й. Тейралом), ступінь С3 закінчується близько 370/80 рр. з максимальним запізненням в окремих випадках до 400 р.⁵² Сьогодні немає підстав сумніватися, що кінець черняхівської культури є археологічним відображенням загибелі Остготської держави грейтунгів у 375/76 рр., що було спричинено гунською навалою⁵³.

Таким чином, черняхівська культура припиняє існування на ступені С3, але генетично споріднені з нею пізні некрополі (фази Д1—Д3) знаходяться на Чорноморському узбережжі та в Криму, тобто на периферії та за межами її попереднього арсалу, до Північного Кавказу та Верхньої Кубані⁵⁴ (рис. 7). Це означає, що, розглядаючи могильники Причорномор'я (за винятком локальних скіфо-сарматських компонентів та античних традицій), Північного Кавказу та Верхньої Кубані (крім сарматів та аланів, що також розсіялись), враховуючи причорноморський варіант черняхівської культури, відомий від фази С2⁵⁵, може йтися тільки про готів, що залишились тут, або розсіялись по Криму, Керчі та Таманському півострову. Саме тут на ступені Д1 виникає ряд некрополів і в кожному випадку це «готи, що лишилися» під гунським пануванням⁵⁶.

Цей східногерманський, з фази Д1 виразно дружинно-номадський горизонт знахідок близько 400 р. вплинув на формування східногерманської області Подунав'я (Д1—Д2, або близько 400 р.— перша половина V ст.). Це без сумніву вказує на міграції не тільки у фазі Д1, а навіть до Д3 у другій половині V ст.⁵⁷

Для культури Синтана де Муреш у Румунії відносини склалися подібно, тільки в Семиградді некрополі доживають до фази Д1. Це важливі та порізноmu інтерпретовані дані, з якими тут можна не погодитися⁵⁸.

На ґрунті писемних джерел більшу частину черняхівської культури загалом можна пов'язати з грейтунгами-остротогами, а культуру Синтана де Муреш — з тервінгами-везіготами. Порівняння двох споріднених культур показує, що зараз археологія мало чого може додати до питання про відмінності між вест- та остротогами.

Археологічні матеріали все ж дозволяють прийняти одне ясне положення в дискусійному питанні про перебування остготів після 375/76 р. — залишились вони в ареалі черняхівської культури, чи пішли в Подунав'я. Ця проблема здавна обертається навколо бідних та по-різному інтерпретованих джерел: як відомо, до 451 р. ніяких прямих згадок про остготів немає⁵⁹. Перебування основної частини остротів після 375/76 р. на Україні в межах черняхівської культури, у будь-якому випадку, за археологічними матеріалами виключене. Можливо, що остроти після роз'єднання з везіготами зробили не так, як повідомляє Йордан: «в залежності від гунів залишились в тій країні (eadem patria)»⁶⁰. Інша вказівка, що вони «все ще в Скіфії під тиском гунів зітхали»⁶¹, в історичних дослідженнях сприймалася по-різному тому, що Скіфію не обов'язково пов'язують тільки з Україною. За Х. Вольфрамом «античні обриси Скіфії простягались на Захід»⁶². На його думку, «остроти, що залишились під гунами» вже в 404/05 р. в основній своїй масі відмандрували на Захід⁶³. Але перебування ще одного покоління остротів на попередніх землях після 375/76 р. також мало підтримане археологічними матеріалами, як і їх перебування там до 451 р.

VII. Остроти в V ст.

Археологія нічого не може сказати про міграції та перебування остротів у Подунав'ї у V ст. (до 488 р.) — ні до 454/55 р. (загибель Гунської держави), ні між 456/57 — 473 рр. (так звана паннонська Остротська держава) та 473—488 р. (остротське панування в Нижній Мезії). З поширенням східногерманських та частково дружинно-номадських старожитностей ступеня Д1 з Причорномор'я (та Північного Кавказу) на велику частину Подунав'я, через зміни в поховальних звичаях та інвентарі⁶⁴, виникає приблизно єдина картина, що характеризує східно-германську старшину⁶⁵. Численні спроби локалізації остротів, гепідів, скірів, герулів, ругів та інших не є переконливими

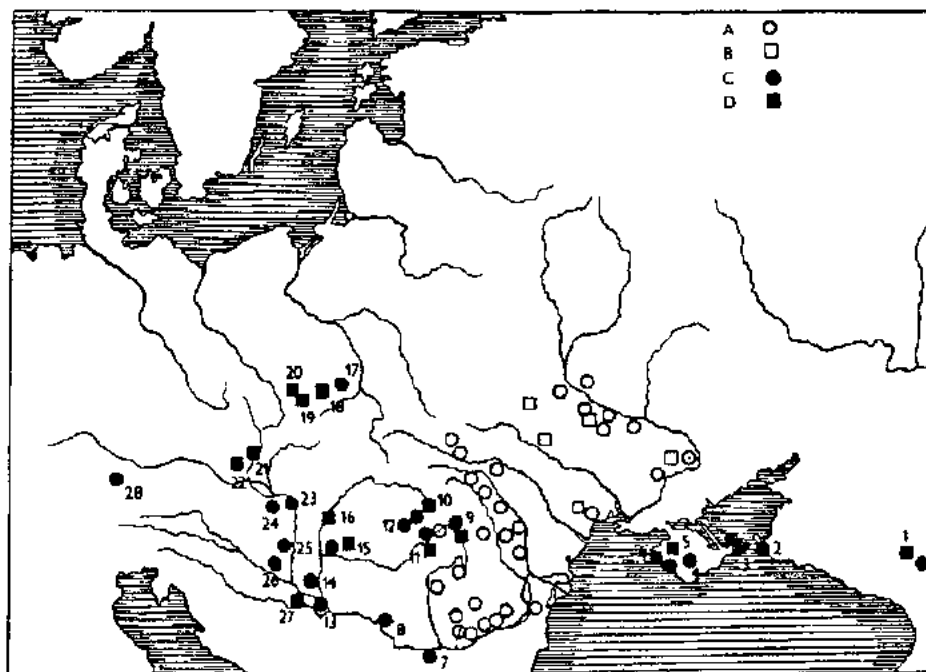

Рис. 7. Двошпалькові фібули (А/С) та пряжки (В/Д) ступеня С3 (незаповнені позначки) та Д1 (заповнені позначки) (за: Tejral J. Fremde Einflüsse... — Karte 2).

через вражаючу подібність германських старожитностей від Чорного моря до Середнього Подунав'я⁶⁶. Не кращі справи й з намаганнями територіального розмежування та локалізації східногерманських племен у історичних дослідженнях⁶⁷. Якщо раніше, в римський час, територія германців на основі комплексу археологічних ознак добре виділялася з сусідніх культур, то це стає неможливим на ступені Д1 (близько 400 р.), як і для остготів Паннонії (455/57—473 рр.) та їхньої племінної території в Нижній Мезії після 473 р.⁶⁸.

VIII. Остготи в Італії.

Незважаючи на незадовільне становище джерел, проблема остготів в Італії у своїх головних позиціях тепер добре розроблена⁶⁹ (рис. 8). Для останньої третини V ст. східногерманські знахідки можна виділити достатньо легко, бо вони значно відрізняються від місцевих романських старожитностей. Це звичайно жіночі поховання, у складі невеликих груп або окремі, що надійно пов'язуються зі східними германцями, які на той час переселилися з Подунав'я. Східногерманські матеріали останньої третини V ст. та близько 500 р. треба співвідносити не тільки з повідомленнями писемних джерел про остготів, які прибули 488 р. з Нижньої Мезії під проводом Теодоріха, але також із скірами Одоакра, що переселилися у 469/70 р. Обидві близькі за часом групи мігрантів не можна розчленувати за матеріалом ні хронологічно, ні етнічно⁷⁰.

Східногерманські та остготські старожитності першої половини VI ст. представлені небагатьма не дуже виразними пам'ятками. Вони відображають обряд поховання, який змінився ще в Подунав'ї: окремі поховання або малі групи, ізольовані від кладовищ простого народу. Германці Одоакра та Теодоріха переселилися в Італію досить рано, коли вони ще не встигли багато запозичити від поширеного на Заході «звичаю рядових поховань».

Незважаючи на невелику кількість в Італії місцезнаходжень, пов'язаних зі східними германцями (рис. 8), характер готського освоєння країни можна добре уявити і узгодити з писемними джерелами. Остготські старожитності відсутні в Південній Італії, на західному узбережжі та на північному заході. Це може означати лише те, що остготське розселення було підпорядковане стратегічному задуму, спрямованому проти візантійського вторгнення, як це і сталося пізніше

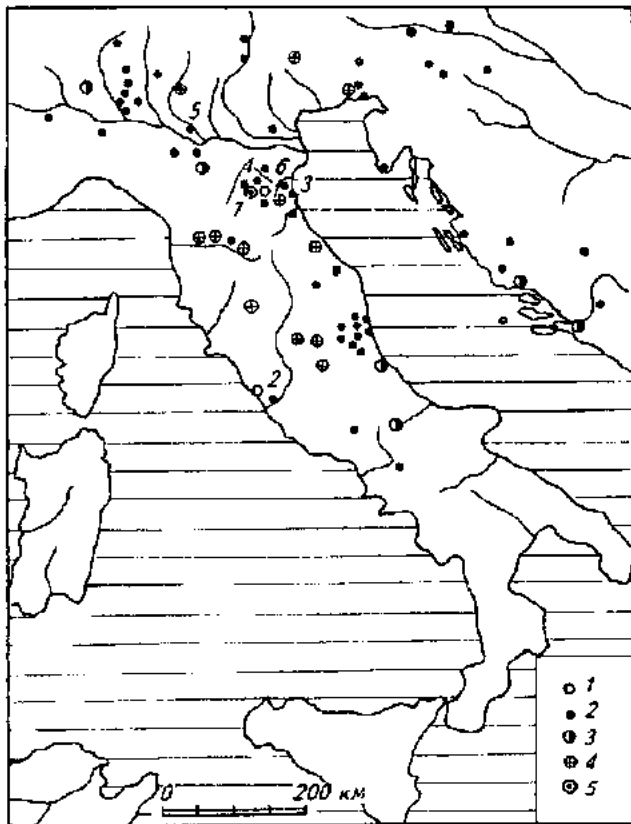

Рис. 8. Східногерманські, переважно остготські, місцезнаходження (за: Bierbrauer V. Die ostgotischen... — Abb. 20) з доповненнями для Італії.

1 — поховання передостготського часу; 2 — остготські поховання; 3 — скарби; 4 — невизначені місцезнаходження (поховання?); 5 — східногерманські поховання, етнос невизначений.

під час великої війни зі Східним Римом⁷¹. Нашарування романської культури, вірніше демографічне переважання місцевої більшості над домінуючою в воєнно-політичному плані германською меншістю, призвело (як і в інших германських державах Середземномор'я) до романізації провідного прошарку остготів уже в першому поколінні, особливо в містах⁷². Це відбулося і в нечисленних остготських похованнях — в костюмі та прикрасах померлих⁷³.

Між археологічними матеріалами італійських остготів та східно-германського світу Подунав'я V ст. великої різниці нема. Значний розрив помітний між кінцевим ступенем черняхівської культури (пізній С3) та культурою Подунав'я розвинутого Д1⁷⁴. Проте можливо виявити постійні риси, що походять з часів континентального етногенезу готів: 1) відсутність зброї в чоловічих похованнях; 2) неоднакове спорядження померлих різної статі, в тому числі поширеність безявентарних чоловічих поховань; 3) традиційні прикраси — парні фібули на плечах. Такий консерватизм переконливо свідчить про сталість уявлень про потойбічний світ та традиційність «народного костюму». Цей феномен не був поширений серед інших великих германських племен, він, наприклад, не простежується серед меровингських поховань V—VII ст.

IX. Вестготи в V—VII ст.

Простежити період між кінцем черняхівської (Синтана де Муреш) культури на території Румунії та завоюванням вестготами Іберійського півострова (494—497 рр.) до 507 р. (поразка від франків⁷⁵) за археологічними даними практично неможливо. Це зрозуміло для часів міжрегіональних міграцій⁷⁶, але не можна пояснити для періоду Толосанської держави в Аквітанії (418—507 рр.), яка існувала протягом майже чотирьох поколінь⁷⁷. Нема ні окремих поховань, ані могильників, які б можна було хронологічно чи етнічно пов'язати з вестготами. Це неможливо пояснити станом збереженості пам'яток або незнанням колекцій провінційних музеїв. Тим більше, що в Іспанії покоління перших переселенців (близько 500 р.) археологічно визначається легко. Ряд іспанських некрополів із загальних міркувань класифікуються як вестготські, але археологічно це не доведено. Щоправда, зафіксовані тут поховальні звичаї та деталі костюму, зокрема шиткові фібули ступеня D2в (420/30—440/450 рр.), можна пов'язати із східногерманськими старожитностями Подунав'я ступеня D2 (400/10—440/50 рр.).

Могильники цих переселенців до Іспанії потребують статистичної обробки для пояснення хронології шляхом кореляції знахідок. Зараз найкращим об'єктом для цього є некрополь Дуратон, пров. Сеговія, з 666 могилами, що вміщують понад 1000 поховань. На жаль, повністю опублікована тільки західна ділянка (поховання I—291, Дуратон I), східна (Дуратон II) представлена тільки таблицями інвентаря. В основному, кореляційно-статистичному аналізу піддається Дуратон I⁷⁸. Так, Дуратон I та II автору вдалося розділити меншою мірою на три хронологічні фази, за якими йдуть ще дві. Перші три фази, ще з типово вестготськими деталями одягу (парні фібули та велика пряжка), загалом збігаються з опублікованою нещодавно хронологією Г. Ріполл⁷⁹ (рис. 9), при цьому розроблені мною фази I—II відповідають фазі II за Ріполл, фази III—V збігаються. Те ж з абсолютним датуванням: мої фази I—II (за Ріполл — II) — приблизно 480/90 — 520/30 рр., фаза III — приблизно 520/30 — 560/80 рр.

Найдавніший вестготський горизонт знахідок в Дуратоні та інших подібних некрополях Іспанії (фаза I за Бірбрауером, покоління переселенців) добре визначається за такими речами: 1) різні форми маленьких арбалетних фібул з бронзи або заліза; 2) бронзові фібули подунайських форм (на Дунаї датуються ступенем D2в, 426/30 — 440/50 рр.); 3) залізні пряжки з прямокутними обоймами, орнаментовані переважно геометричним штампованим орнаментом, здебільшого з багатьма кабошонами; 4) бронзові пряжки з прорізними обоймами (рис. 10; 11). Поховання фази I лежать у центрі північної найдавнішої частини Дуратона. Тут міститься і масив жіночих поховань з цілковито готським вбранням — парою шиткових фібул та великою пряжкою⁸⁰. Оскільки межі некрополя не знайдено, його пізній ареал залишився не дослідженим. Тільки в південно-східній частині могильника знайдено безінвентарні поховання з окремими прикрасами. Їхній поховальний обряд мало

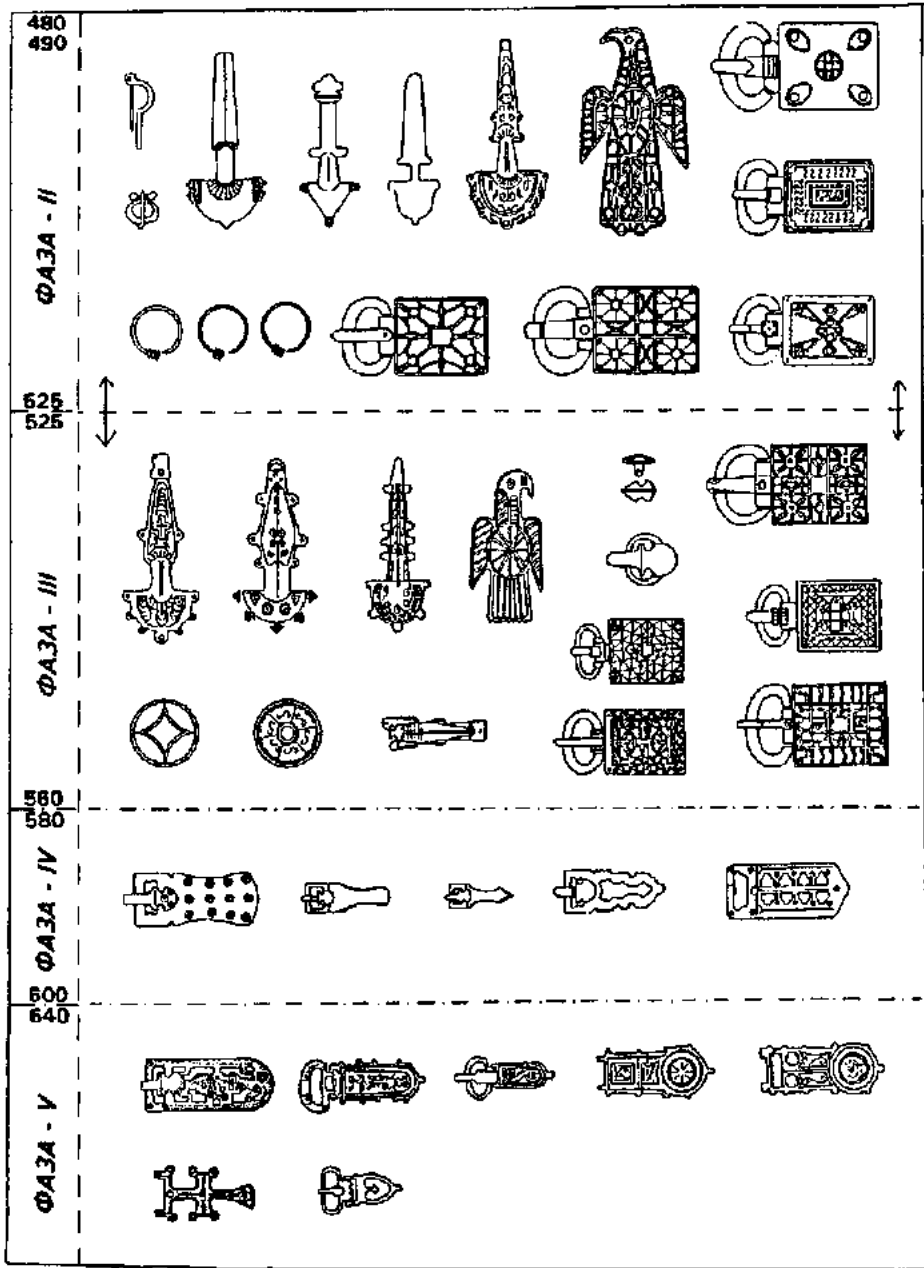

Рис. 9. Хронологія вестготських знахідок в Іспанії (за: Ripoll G. Materiales... — Abb. 1).

чим різняться від обряду місцевого романізованого населення. На цій ділянці ховали з другої половини VI ст. (фази IV—V). Романізація вестготів почалася поступово вже на фазах II—III, що виявилось у частковій втраті національних рис готського жіночого вбрання та засвоєнні романо-середземноморських типів фібул⁸¹.

Серед поховань покоління переселенців (фаза I) два жіночих № 294 та 526 з арбалетними та щитковими фібулами дунайського типу містили монети — соліди Анастасія I (491—508 рр.), причому один карбовано у 491/92 р. (рис. 10). Це узгоджується з датуванням найранішого ареалу могильника часом близько 500 р. — початком VI ст. Таке датування підтверджують і зовнішні аналогії, а саме численні поховання вестготсько-іспанських жінок у франкських могильниках часів Хлодвіга⁸².

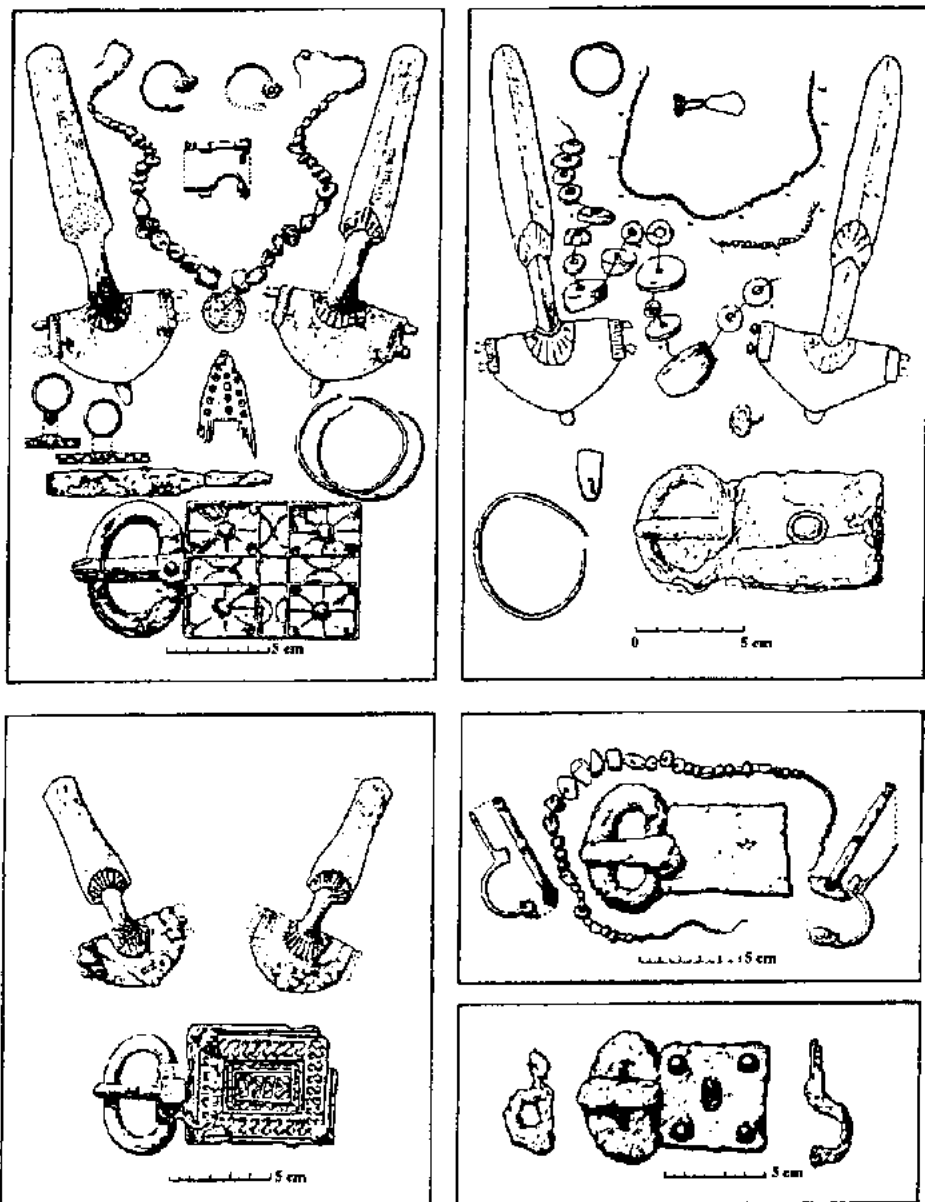

Рис. 10. Знахідки з вибраних вестготських поховань могильника Дуратону часів переселення — фаза I за Бірбрауером (за: Molinero Peres.— Excav. Arqueol. en Hispania.— 1971.— 72.— Taf. 15).

Вестготські поховання Іспанії від переселення (близько 500 р.) до фази III (початок другої половини VI ст.— за Ф. Бірбрауером та Г. Ріполл) етнічно визначаються, як і в римський час, за розбіжностями в поховальному інвентарі померлих різних статей. Приналежність саме жіночих поховань — це пара фібул на плечах та велика пряжка з прямокутною обоймою. Інколи вбрання включало три фібули. Цей специфічний ансамбль костюму (з прикрасами: парні браслети, парні сережки, персні, намиста) який походить зі східногермансько-дунайського регіону першої половини V ст., етнографічно визначає готський ареал розселення (остготи в Італії, кримські готи). По цьому ж можна впізнати поховання вестготських жінок з Іспанії в Державі франків або на аламманській території⁸³, як чужі за своїм національним народним вбранням. Відповідну стновизначальну цінність мають і фібули-орли (14 знахідок в Іспанії та 3 в Італії)⁸⁴.

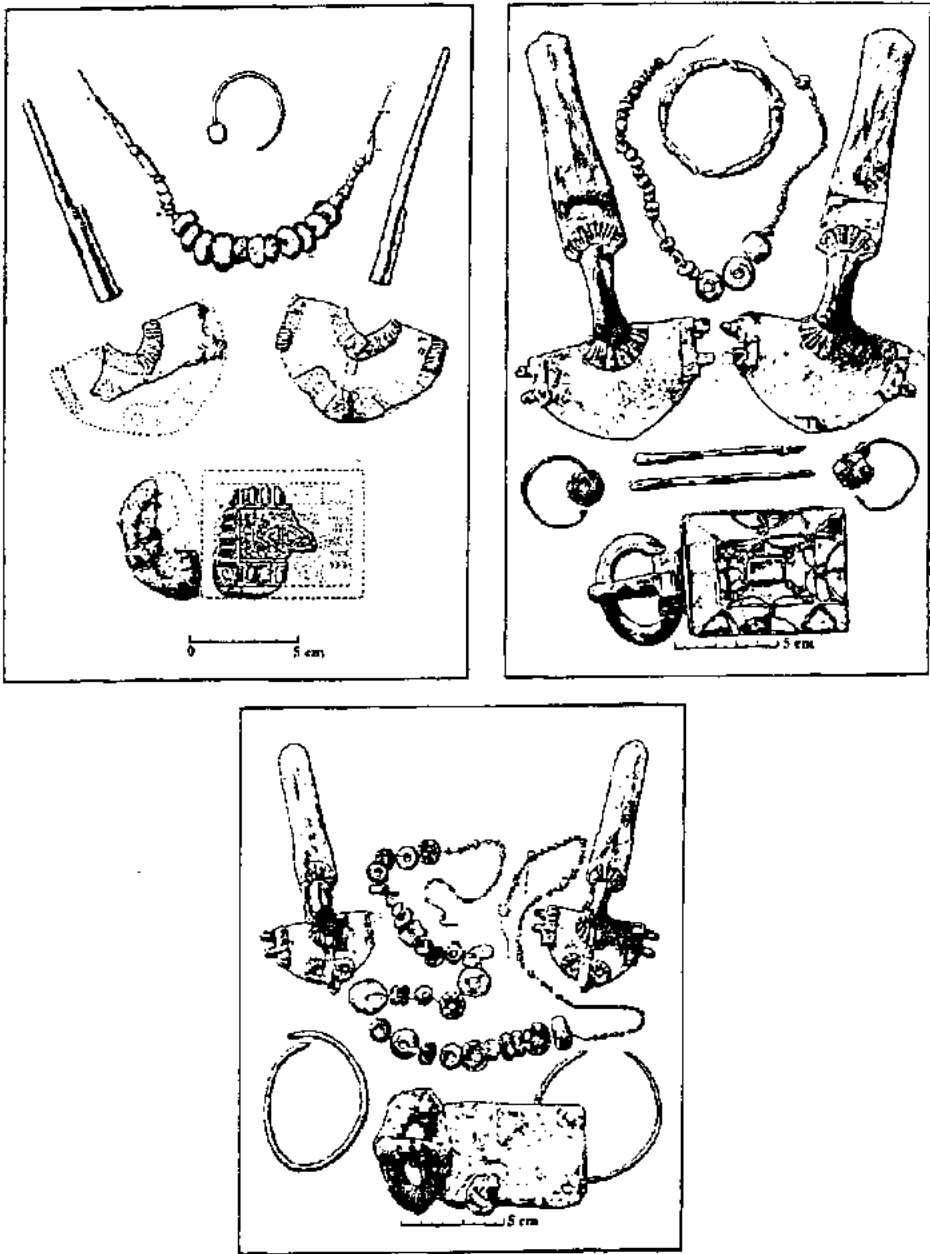

Рис. 11. Знахідки з вибраних вестготських поховань могильника Дурадон часів переселення — фаза I за Бірбрауером (за: Molinero Peres. — Excav. Arqueol. en Hispania. — 1971. — 72. — Taf. 15).

Характерним для іспанської Готії є також відсутність зброї в чоловічих похованнях, як і взагалі інвентаря (крім пряжок), що наслідок давню традицію. Вестготів Іспанії характеризує і відрізняє від остготів Італії влаштування великих кладовищ. Оскільки ми не знаємо поховань V ст., які б можна було без сумніву пов'язати з вестготами, лишається питання, чи ці звичаї йдуть ще від культури Синтана де Муреш III—IV ст., чи це франкський вплив періоду Толонанської держави в Аквітанії.

Привертає увагу картина поширення вестготських могильників на Іберійському півострові, які майже виключно пов'язані з плоскогір'ям Месета в Старій та Новій Кастилії (рис. 12). Це найменш урбанізовані території

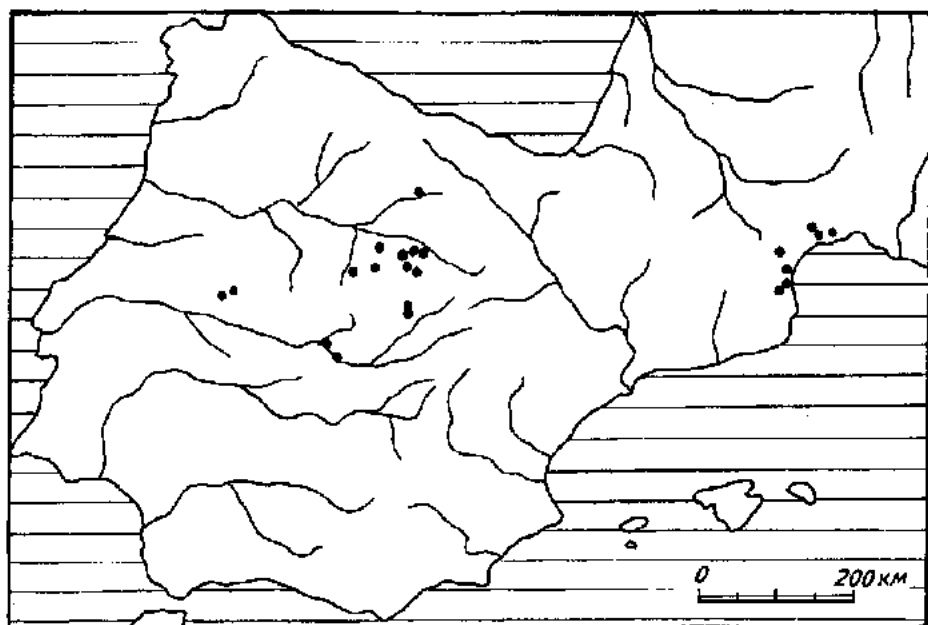

Рис. 12. Вестготські могиляники в Іспанії (за: König G. Zur Gliederung...)

пізньоантичної Іспанії та найбільш аграрні. Варто уваги, що тут відсутні східногерманські топоніми. Задовільного пояснення такого обмеженого розселення ще немає⁸⁵. У зв'язку з цим наведемо два важливі спостереження: 1 — про соціологічну структуру могиляників: за незначним винятком відсутні поховання, які можна пов'язати з вищими верствами суспільства; багато тисяч вестготських поховань виглядають дуже одноманітно і відбивають структуру «сільського» населення. 2 — некрополі розташовані в областях, де крім столиці Толедо та вестготського укріплення Реккополіс немає ніяких скупчень монетних знахідок цього часу, але вони оточують вестготський регіон в Месеті⁸⁶. Цілком очевидно, що центральноіспанська Кастилія мала структуру натурального господарства, чому добре відповідає «сільська» структура населення.

Якщо проаналізувати ландшафтне середовище вестготських некрополів, як це спробував зробити Г. Кьоніг⁸⁷, ми одержимо важливі результати. Могиляники розташовані на периферії плоскогір'я Месета, переважно на північних схилах Сьєрра Гуадаррама, у пограниччі між семігумідною (середньовологою) та семіаридною (середньопосушливою) кліматичними зонами, тобто у сприятливому для землеробства районі.

Готський вищий прошарок археологічно не встановлюється тому, що мабуть вже в часи Толозанської держави (418—507 рр.) він значно романізується. Писемні джерела вказують на переважно міській спосіб життя вестготів у Південній Іспанії⁸⁸. Як лангобарди в Італії, так і вестготи в Іспанії інтенсивно романізуються. Археологічно простежений інтенсивний процес змішування почався вже на ступенях II—III і завершився зміною поховальних звичаїв та костюму у другій половині VI ст. (ступені IV—V). Ще до 580 р. при Леовігільді було скасовано заборону на шлюби між вестготами та романцями, з 589 р. відбувається перехід вестготів-аріанців до ортодоксального римського вчення. Ці два фактори сприяли подальшому швидкому злиттю обох народів. З'явилися причини для занепаду родових інститутів та виникнення нації на територіальному базисі (загальні конфесія, мова та право, королівська влада). Нові назви *Hispani* та *Hispania*, що з'являються в писемних джерелах кінця VII ст., позначають завершення цього процесу⁸⁹.

¹ *Wolągiewicz R.* Kultury oksywska i wielbarska // *Prahistoria Ziemi Polskich*. T. V. Wrocław i inn., 1981.— S. 135—190; *Wolągiewicz R.* Die Goten im Bereich der Wielbark-Kultur // *Peregrinatio Gothica*.— (Archaeologia Baltica.— 1986.— N 7.— S. 63—98; *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen zwischen der Wielbark — und der Przeworsk — Kultur. Veränderung ihrer Gebiete und das Problem der Gotenwanderung // *Peregrinatio Gothica*.— Archaeologia Baltica.— 1986. № 7.— S. 125—152; *Kokowski A.* Problematyka kultury wielbarskiej w młodszym okresie rzymskim // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. I. Lublin, 1988.— S. 15—32.

² *Godłowski K.* Op. cit.— S. 125.

³ *Йордан.* Гетика, 24 і далі (Йордан. О происхождении и деяниях гетов // Пер. и коммент. Е. Ч. Скржинской.— М., восточной литературы, 1960.

⁴ До дискусії: *Hachmann R.* Die Goten und Skandinavien.— Berlin, 1970.— S. 221—239; *Strzelczyk J.* Einige Bemerkungen zur Diskussion über die Frühgeschichte der Goten // F.-D. Grothusen u. K. Zernack. Europa Slavica — Europa Orientalis. Festschr. f. H. Ludat. Berlin, 1980.— S. 4—12; *Wolfram H.* Geschichte der Goten.— München, 1979.— S. 32—37.

⁵ *Hachmann R.* Op. cit.— S. 328 і далі.

⁶ *Kmieciński J.* Zagadnienie tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu wschodnim w okresie wczesnorzymskim.— Łódź, 1962.

⁷ *Wolągiewicz R.* Kultury oksywska i wielbarska; *Wolągiewicz R.* Die Goten...

⁸ *Godłowski K.* Op. cit.— S. 125.

⁹ *Wolągiewicz R.* Die Goten...— S. 70.— Abb. 13, 14.

¹⁰ *Wolągiewicz R.* Kultura pomorska a kultura oksywska // *Problemy kultury pomorskiej*.— Koszalin, 1979.— S. 33—64; *Wolągiewicz R.* Stan badań nad okresem rzymskim na Pomorzu // Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem wpływów rzymskich w Polsce. Konferencja.— Kraków, 1986.— S. 299—317.

¹¹ *Godłowski K.* Op. cit.— S. 126—132; *Godłowski K.* Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim.— Wrocław, 1985.— S. 41—48, додатки 3—5; *Wolągiewicz R.* Stan badań...— S. 310.

¹² *Pietrzak M.* Rumia. Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływoów rzymskich.— Gdansk, 1987.

¹³ *Pietrzak M.* Bemerkungen über die Eigenschaftsbildung der Wielbark — Kultur in den Forschungen des Gberfeldes aus der vorromischen und römischen Kaiserzeit in Pruszcz Gdanski, Fundstelle 10.— Słupsk, 1981.— S. 107—115; *Pietrzak M.* Cmentarzyska z Pruszcza Gdanskiego w młodszym okresie rzymskim // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim* I.— Lublin, 1988.— S. 51—65.

¹⁴ *Pietrzak M.* Cmentarzyska...— S. 51—65, ryc. 3.

¹⁵ *Kazimierzczak E.* Pochowki poznolatskie i z wczesnego okresu wpływów rzymskich w Nowym Targu, woj. Elbląg // *Sprawozdania Archeologiczne*.— 1980.— № 32.— S. 135—159, rys. 1.

¹⁶ *Pietrzak M.* Cmentarzyska...— S. 65.

¹⁷ *Kazimierzczak E.* Op. cit.— S. 135—159.

¹⁸ *Wolągiewicz R.* Die Goten...— S. 63—98; *Kokowski A.* Zagadnienie kregów kamiennych w środkowej strefie Pojezierza Pomorskiego // *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica*.— 1987.— 8.— S. 63—79.

¹⁹ *Тацит.* *Аннали.* Кн. II, 62 Корнелий Тацит. Сочинения.— Л., 1969.— Т. 1.— С. 73—74; *Страбон.* *География*, VII, 3.— М., 1964.

²⁰ *Wolągiewicz R.* Die Goten...

²¹ *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen... Abb. 1, 2; *Wolągiewicz R.* Die Goten...— Додаток 3—4.

²² В появі курганів я, на відміну від інших, вбачаю кланову традицію, а не соціологічний феномен: *Bierbrauer V.* Ostgermanische Oberschichtgraber der römischen Kaiserzeit und des frühen Mittelalters // *Peregrinatio Gothica*.— Archaeologia Baltica.— 1989.— 8.— S. 39—106.

²³ *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen...; *Godłowski K.* Przemiany kulturowe...; *Godłowski K.* «Superiores barbari» und die Markomannerkriege im Lichte archaologischer Quellen // *Slovenska Archeologia*.— 1984.— 32.— S. 327—350; *Nowakowski W.* Kultura wielbarska a zachodniobałtyjski krąg kulturowy // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. II. Lublin, 1989.— S. 143—159; *Nowakowski W.* Kulturowy krąg zachodniobałtyjski // *Archeologia Bałtyjska*. Konferencja. Olsztyn, 1991.— S. 42—66; *Wolągiewicz R.* Stan badań...

²⁴ *Wjcek T.* Pomorskie formy bransolet wezwatych z okresu rzymskiego // *Materiały zachodniopomorskie*.— 1978.— 24.— S. 35—113.

²⁵ *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen...— S. 126—134, Abb. 1—3; *Godłowski K.* Przemiany kulturowe... Abb. 3—5; *Wolągiewicz R.* Stan badań...— S. 301—307.— Ryc. 3, 4.

²⁶ *Wolfram H.* Op. cit.— S. 41—82.

²⁷ *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen...— S. 134—143; *Godłowski K.* Przemiany kulturowe...— S. 67—88; *Godłowski K.* «Superiores barbari»...— S. 327—350; *Kokowski A.* Problematyka...— S. 15—31; *Kokowski A.* Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim.— Lublin, 1991; *Dabrowska T.* Zmiany kulturowe prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w okresie wpływów rzymskich // *Wiadomości Archeologiczne*.— 1980.— 45.— S. 45—58.

²⁸ *Andrzejewski J.* Zagadnienie kontynuacji cmentarzysk we wschodniej strefie kultury przeworskiej // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*.— Lublin, 1989.— S. 103—125.

²⁹ *Хронологія* досі будується головним чином на кореляції фібул: *Wolągiewicz R.* Chronologia względna okresu wczesnorzymskiego na Pomorzu Zachodnim w świetle niektórych jej wyznaczników // *Materiały zachodniopomorskie*.— 1966.— 12.— S. 169—193; *Wolągiewicz R.* Zur Frage der Stilwandlung der Irenen römischen Kaiserzeit in der Wielbark-Kultur // *Studia Archaeologica Pomerania*.— Koszalin, 1974.— S. 129—152.

³⁰ *Godłowski K.* «Superiores barbari»...— S. 332—334; *Godłowski K.* Przemiany kulturowe...— S. 67—111; *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen...— S. 138—140.

³¹ *Dabrowska T.* Zmiany kulturowe...— S. 45 i далі; *Andrzejewski J.* Zagadnienie kontynuacji...— S. 103—125.

³² *Kokowski A.* Lubelszczyzna...— S. 202—207; *Wolągiewicz R.* Kultury oksywska i wielbarska...— S. 178, 189.

³³ *Wolągiewicz R.* Stan badań...— Karte 5; *Godłowski K.* «Superiores barbari»...— S. 331, Abb. 1.

³⁴ *Jaskanis J.* Kurhany typu rostolckiego // *Prace Archeologiczne*.— 1976.— 22.— S. 215—251.

³⁵ *Godłowski K.* Przemiany kulturowe...; *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen... S. 139; *Godłowski K.* Zur Chronologie der römischen Kaiserzeit // *Scripta Archaeologica*.— Warszawa-Krakow, 1988.— S. 38 i далі.

³⁶ *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen...— Karte 5; *Kokowski A.* Problematyka...— S. 15 i далі, рис. 2; *Nowakowski W.* Kultura wielbarska...— S. 143—159; *Nowakowski W.* Kulturowy krąg...— S. 42—66; *Tuszynska M.* O zapinkach z gasienicowatym kablakiem w obrębie kultury wielbarskiej // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. 1.— Lublin, 1988.— S. 177—188.

³⁷ *Напр.*: *Godłowski K.* «Superiores barbari»...— S. 330

³⁸ *Tuszynska M.* O zapinkach...— S. 177—188.

³⁹ *Наприклад*, пражки з могильників Вельбарк (поховання 554), Данчиси, Дерев'яни: *Schindler R.* Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefasse.— Leipzig, 1940.— S. 86; Abb. 56; *Рафалович Н. А.* Данчиси. Могильник черняхівської культури III—IV вв. н. е.— Кишинев, 1986.— С. 187.— Рис. 3; *Кухаренко Ю. В.* Волинская группа полей погребений // *СА*.— 1958.— № 4.— С. 224.— Рис. 7, J; *Кухаренко Ю. В.* Могильник Брест-Тришин.— М., 1980.— С. 121.— Рис. 2.

⁴⁰ *Напр.*: *Schindler R.* Die Besiedlungsgeschichte...— S. 118, Abb. 77; *Zeitschrift f. Ethnologie*.— 1880.— 119.— № 10.— Taf. IV, 21, V, 26, 28.

⁴¹ *Kokowski A.* Z. studiów nad ceramiką wykonaną na kole w kulturze wielbarskiej // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. 1.— Lublin, 1988.

⁴² *Wolągiewicz R.* Chronologia ceramiki kultury wielbarskiej w świetle dotychczasowego stanu badań // *Archeologia Polski*.— 1987.— 32; *Wolągiewicz R.* Chronologia ceramiki kultury wielbarskiej // *Kultura wielbarska*... 1.— Lublin, 1988.

⁴³ *Schindler R.* Die Besiedlungsgeschichte...— S. 140.

⁴⁴ *Йордан*. Герика, 94—98.

⁴⁵ *Йордан*. Герика, 27—29.

⁴⁶ *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen...— S. 145.

⁴⁷ *Scukin M. B.* Zabytki wielbarskie a kultura czerniachowska // *Problemy kultury wielbarskiej*.— Slupsk, 1981.— S. 135—161; *Щукин М. Б.* О начальной дате черняховской культуры // *Prace archeologiczne*.— 1976.— №22.— S. 303—317; *Щукин М. Б.* Поселение Лепесовка: вельбарк или черняхов? // *Kultura wielbarska*... II.— Lublin, 1989.— S. 195—215; *Винокур И. С.* Вельбарские элементы и черняховские древности лесостепи Украины II—V вв. н. э. // *Kultura wielbarska*... II.— Lublin, 1989.— S. 217—224; *Каспарова К. В.* Конец зарубинецкой культуры и появление вельбарской в Белоруссии и на Украине // *Kultura wielbarska*... II.— Lublin, 1989.— S. 263—282; *Сміленко А. Т.* Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї.— К., 1975.— С. 31.— Рис. 6; *Козак Д.* Вельбарская культура на Волини // *Kultura wielbarska*... I.— Lublin, 1988.— S. 117—136.

⁴⁸ *Наприклад* Любомль, Машів, Величковичі, Лепесівка: *Кухаренко Ю. В.* Могильник Брест-Тришин.— С. 64—86; *Кухаренко Ю. В.* Могильник II—IV вв. н. э. в г. Любомле // *КСИА*.— 1971.— Вып. 128.— С. 97—99; *Кухаренко Ю. В.* Могильник у дер. Величковичі // *КСИА*.— 1969.— Вып. 119.— С. 81, 82; *Тиханова М. А.* Раскопки поселения у с. Лепесовка // *VIIIe Congres International des Sciences Prehistorique e Protohistorique*.— Prag, 1970.— S. 1059—1063.

⁴⁹ *Див. вище*, а також: *Кропоткин В. В.* Могильник черняховского типа в с. Ризино Чер-

кассской области // *Slavia antiqua*.— 1971.— 18.— S. 197—205; *Кухаренко Ю. В.* Волынская группа...— С. 219—226.

⁵⁰ *Тиханова М. А.* Еще раз к вопросу о происхождении черняховской культуры // *КСИА*.— 1970.— Вып. 121.— С. 89—94; *Шукин М. Б.* К предистории черняховской культуры // *АС-ГЭ*.— 1979.— Вып. 20.— С. 66—110; *Шукин М. Б.* Некоторые проблемы хронологии черняховской культуры и истории ранних славян // *Rapport du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave*.— Bd. II.— Bratislava, 1980.— S. 399—411.

⁵¹ *Godłowski K.* Gegenseitige Beziehungen...— S. 139; *Козак Д. Н.* Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі.— К., 1984; *Kropotkin V. V.* Denkmäler der Przeworsk-Kultur in der Westukraine und ihre Beziehungen zur Lipiza — und Cernjachov-Kultur // *Symposium: Ausklang der Latene-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauebiet*.— Bratislava, 1977.

⁵² *Tejral J.* Fremde Einflüsse und kulturelle Veränderungen nördlich der mittleren Donau zu Beginn der Völkerwanderungszeit // *Archaeologia Baltica*.— 1986.— S. 175—238; *Tejral J.* Zur Chronologie und Deutung der sudostlichen Kulturelemente in der frühen Völkerwanderungszeit Mitteleuropas // *Kolloquium Treuchtlingen*.— Nürnberg, 1988.— S. 11—46; *Bierbrauer V.* Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien). Zur chronologischen, ethnischen und historischen Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien // *Bonner Jahrbücher*.— 1992.— 192.

⁵³ *Wolfram H.* Geschichte der Goten.— S. 97—102. *Я не можу погодитись з культурно-хронологічними висновками М. Казанського, як і з його узгодженням археологічних та історичних даних, які лежать поза загальними уявленнями дослідників (наприклад Й. Тейрала). На його думку, не тільки черняхівська культура невірно дефінована, але й інші відносно- та абсолютно-хронологічні підрозділи; тривалість цієї культури він визначає до фази D2 включно, тобто до середини V ст.: Kazanski M. Contribution à l'étude des témoignages archéologiques des Goths en Europe orientales à l'époque des Grandes Migrations: La chronologie de la culture de Cernjahov reciente // *Arch. Medievale*.— 1988.— 18.— S. 7—53; *Kazanski M.* Contribution à l'étude des migrations des Goths à la fin du IVe et au Ve s.: le témoignages de l'archéologie // *Gallo-Romains, Wisigoths et Francs en Aquitaine, Septimanie et Espagne*.— Rouen, 1991.— S. 11—25.*

⁵⁴ *Tejral J.* Fremde Einflüsse...; *Tejral J.* Zur Chronologie und Deutung...; *Айбабин А. И.* Хронология могильников Крыма позднеантичного і ранньсередньовікового часу // *МАИЭТ*.— 1990.— Вып. 1; *Ніуро Й. С.* Крымская Готия.— К., 1990.

⁵⁵ *Магомедов Б. В.* Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья.— К., 1987.

⁵⁶ *Tejral J.* Fremde Einflüsse...; *Tejral J.* Zur Chronologie und Deutung...; *Айбабин А. И.* Хронология...; *Bierbrauer V.* Das Frauengrab...

⁵⁷ *Tejral J.* Zur Chronologie und Deutung...; *Tejral J.* Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donaauraum // *Archaeologia Austriaca*.— 1988.— 72; *Bierbrauer V.* Das Frauengrab...

⁵⁸ *Tejral J.* Fremde Einflüsse...— S. 198 і далі; *Tejral J.* Zur Chronologie und Deutung...— S. 20 і далі.

⁵⁹ *Wolfram H.* Geschichte der Goten.— S. 308—321.

⁶⁰ *Йордан.* Гетика XLVIII, 246.

⁶¹ *Йордан.* Гетика. XXX, 174.

⁶² *Wolfram H.* Geschichte der Goten.— S. 216.

⁶³ *Ibid.*— S. 315.

⁶⁴ *Bierbrauer V.* Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Osteuropa // *H. Wolfram u. F. Daim (Hrsg.), Die Völker an dem mittleren Donau im 5. und 6. Jahrhundert, Symposium Zweittl 1978*.— Wien, 1980.— S. 131—136.

⁶⁵ *Bierbrauer V.* Zur chronologischen...; *Bierbrauer V.* Das Frauengrab...; *Tejral J.* Fremde Einflüsse...— S. 195—215; *Tejral J.* Zur Chronologie und Deutung...; *Tejral J.* Zur Chronologie der frühen...

⁶⁶ *Kiss A.* Ein Versuch, die Funde und das Siedlungsgebiet der Ostgoten in Pannonien zwischen 456 und 471 zu bestimmen // *Acta Academiae Scientiarum Hungaricae*.— 1979.— 31; *Kiss A.* Germanischer Grabfund der Völkerwanderungszeit in Jobagy. Zur Siedlungsgeschichte des Karpatenbeckens in den Jahren 454-568 // *Alba Regia*.— 1981.— 19.

⁶⁷ *Hamp. Pohl W.* Die Gepiden und die Gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches // *H. Wolfram u. F. Daim (Hrsg.), Die Völker an der mittleren Donau im 5. und 6. Jahrhundert, Symposium Zweittl 1978*. Wien, 1989; *Lotter F.* Die Germanischen Stammesverbände im Umkreis des Ostalpen-Mittelelbe-Donau-Raumes nach der literarischen Überlieferung zum Zeitalter Severins // *H. Wolfram u. A. Schwarca (Hrsg.), Die Bayern und ihre Nachbarn. I. Symposium Zweittl 1982; Wolfram H.* Geschichte der Goten.— S. 307—355.

⁶⁸ *Bierbrauer V.* Das Frauengrab...; *Bierbrauer V.* Historische Überlieferung und archaologischen Befund. Ostgermanische Einwanderer unter Odoaker und Theodorich nach Italien. Aussagemöglichkeiten und Grenzen der Archäologie // *Tagung Karniowice*.— 1992.

⁶⁹ *Bierbrauer V.* Die Ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien.— Spoleto, 1975.

⁷⁰ *Bierbrauer V.* Das Frauengrab...; *Bierbrauer V.* Historische Überlieferung...

- 71 Bierbrauer V. Die ostgotischen Grab...— S. 25—41; 209—215.
- 72 Bierbrauer V. Frühgeschichtliche Akkulturationsprozesse in den germanischen Staaten am Mittelmeer (Westgoten, Ostgoten, Langobarden) aus der Sicht des Archäologen // Atti del 6° Congresso internazionale di studi sull'alto medioevo. Milano 1978. Spoleto, 1980.— S. 102—104.
- 73 Bierbrauer V. Die ostgotischen Grab...— S. 53—58.
- 74 Bierbrauer V. Zur chronologischen...— S. 131—135.
- 75 Claude D. Geschichte der Goten. Stuttgart, 1970.— S. 59.
- 76 Wolfram H. Geschichte der Goten.— S. 137—206; Claude D. Geschichte der Westgoten.— S. 14—27.
- 77 Wolfram H. Geschichte der Goten.— S. 207—301; Claude D. Geschichte der Westgoten.— S. 28—53.
- 78 Bierbrauer V. Zur chronologischen...— S. 92—96; König G. Duraton // Reallexikon der germanischen Altertumskunde.— 1985.— № 6.— S. 284—294.
- 79 Ripoll G. Materiales funerarios de la Hispania visigoda: problemas de la cronología y tipología // Gallo-romains, wisigoths et francs en Aquitaine, Septimanie et Espagne. Actes du VIIe Journées internationales d'Archéologie mérovingienne, Toulouse 1985.— Rouen, 1991.— S. 111—132.
- 80 Bierbrauer V. Zur chronologischen...— S. 92.
- 81 Ibid.— S. 94 і далі.
- 82 Науп.: Sarvat E. Exemple d'exogamie dans la necropole de Vicq (Yvelines) // Association Française d'Archéologie Mérovingienne, Bulletin de Liaison.— 1979.— 1.— S. 40 і далі. Велика готська пряжка з поховання 756 має аналогію в похованні 445 з Дуратона.
- 83 Schnurbein A. V. Der alamannische Friedhof bei Fridingen an der Donau. 1987.— S. 41 і далі, Taf. 31. У жіночому похованні 139 (перша чверть 6 ст.) знайдено залізу пряжку з кабошонами.
- 84 Priego Fernandez del Campo M. C. Nuevas fibulas aquiliformes del centro de España // Actas do II Congresso Nacional de Arqueologia. Coimbra, 1971.— S. 535—541; Fernandez de la Mora J. Un importante ajuar visigoda // Pyrenae.— 1974.— 10.— S. 195—201; Bierbrauer V. Die ostgoti Grab...— S. 121 і далі.
- 85 Ripoll G. Características generales del poblamiento y la arqueología funeraria visigoda de Hispania // Espacio, tempo y forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia.— 1989.— 1, 2. Madrid.— S. 399—401.
- 86 Palol de P. Demografía y Arqueología Hispánicas. Siglos IV—VIII // Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología.— 1966.— 32.— Karte 11.
- 87 Неопубліковано магістерська дисертація: König G. Zur Gliederung der Archäologie Hispaniens vom 5. bis 7. Jahrhundert. Freiburg, 1977.— S. 200—207.
- 88 Claude D. Geschichte der Westgoten.— S. 61; Claude D. Gentile und territoriale Staatsideen im Westgotenreich // Frühmittelalterlichen Studien.— 1972.— S. 12 і далі.
- 89 Claude D. Gentile...— S. 1—38.

Ф. Бурбрауэр

ГОТЫ В I—VII ВВ.: ТЕРРИТОРИЯ РАССЕЛЕНИЯ И ПРОДВИЖЕНИЯ ПО АРХЕОЛОГИЧЕСКИМ ИСТОЧНИКАМ

Различия между оксывской и вельбарской культурами, а также сообщения Иордана породили историографическую традицию о переселении племени готов из Скандинавии в район Нижней Вислы. Анализ археологических материалов позволяет говорить только об ограниченной миграции из-за моря, которая существенно не повлияла на местные народы. Несмотря на единство вельбарской культуры в I—II вв., имеется возможность для выделения на ее территории областей, заселенных не только готами, но и другими германскими племенами (гепиды, руны). На протяжении фаз В2 и В2/С1 (конец I — рубеж II/III вв.) вельбарское население продвигается на юго-восток Польши (1-я область экспансии). Здесь происходит процесс ассимиляции местного пшеворского населения. Часть прежней территории была покинута, а оставшийся заселенный восточный район Нижней Вислы можно связывать с племенем гепидов.

Освоение готами Волинии, а затем более южных областей Украины и Молдовы (2-я область экспансии) началось на рубеже раннего и позднего римских периодов с вторжения малых групп, которые образовали здесь «формативную фазу» черняховской культуры. Стабилизация оседлости приходится на фазу С2 (260/270—300 гг.). Проблема автохтонного населения на черняховской территории остается неясной. На основании письменных источников большую часть черняховской культуры можно связывать с грейтунгами-остроготами, а культуру Синтана де Муреш (в Румынии) — с тервингами-везиготами. Черняховская культура прекратила существование в фазе

СЗ (по Й. Тейралу — к 370/80 гг.), что связано с гибелью Остготской державы в результате гуннского нашествия. Генетически родственные черняховским некрополи Черноморского побережья, Крыма и Северного Кавказа (т. е. периферийных и смежных с черняховским ареалом областей) продолжают функционировать и позже (до второй половины V в.). Они связаны с группами готов, оставшихся в Восточной Европе под гуннским господством.

О местах пребывания остготов в V в. судить трудно из-за единообразия восточногерманских древностей между Черным морем и Средним Подунавьем. В Италии подобные находки конца V—VI вв. надо соотносить не только с остготами, прибывшими в 488 г. под предводительством Теодориха, но и со скирами Одоакра, переселившимися в 469/70 г. Однако, постоянные черты, присущие только готам, сохраняются и здесь. Это отсутствие оружия (а часто и иного инвентаря) в мужских погребениях, традиционные украшения — парные фибулы на плечах. Период истории вестготов между концом черняховской (Сынтана де Муреш) культуры и завоеванием Иберийского полуострова (494—497 гг.) археологически не прослежен, включая время существования Толозанского государства в Аквитании (418—507 гг.). В Испании ряд некрополей археологически надежно связывается с вестготами до второй половины VI в. Процесс слияния германцев и местных романцев завершился появлением в письменных источниках конца VII в. названий «испанцы» и «Испания».

F. Birbauer

GOTHS IN THE 1ST-7TH CENT.: TERRITORY OF SETTLING AND WAYS OF TRAVELS ON ARCHAEOLOGICAL SOURCES

Differences between Oxyviar and Velbarian cultures, as well as Jordan's information gave rise to a historiographical tradition about migration of the Gothic tribe from Scandinavia to the Lower Vistula region. An analysis of archaeological findings confirms only restricted migration from Scandinavia which exerted no significant effect on native peoples. Despite the unity of Velbarian culture in the 1st-2nd cent., it is possible to identify in its territory some regions populated not only by Goths, but by other German tribes (hepids, rugia). During phases B2 and B2/C1 (end of the 1st cent. and the 2nd/3d cent) the Velbarian population moves towards the south-east of Poland (the 1st region of expansion). Here assimilation of the native pshevorskian population takes place. They left a part of the territory and the populated eastern region of the Lower Vistula territory may be associated with a tribe of hepids.

Assimilation of Volyn and further of more southern regions of Ukraine and Moldova by Goths (the 2nd region of expansion) began at the border of the early and late Roman periods with invasion of small groups which formed there a «formative phase» of Chernyakhov culture. Stabilization of the settled way of life took place at phase C2 (260/270—300). A problem of autochthonous population in the Chernyakhov territory still remains vague. Written sources permit attributing most part of Chernyakhov culture to Greitung-Austrogoths, and Syntan de Muresh culture (in Romania) to the Therwings-Vesigoths. Chernyakhov culture ceased existing at the C3 phase (by 370/380 according to J. Theiral), which is a result of a fall of the Ostgothic state as a result of the Hunnish invasion. Necropoles of the Black Sea coast, Crimea and Northern Caucasus (i. e. the regions peripheral and contiguous to the Chernyakhov area) genetically affine to the Chernyakhov necropoles continued functioning later (till the second half of the 5th cent.). They are associated with groups of the Goths who remained in Eastern Europe under the supremacy of the Huns.

It is difficult to dwell on places of habitation of Ostgothes as East-German relics in the territory between the Black Sea and the Mid Danube are rather similar. In Italy findings of that kind are to be attributed not only to the Ostgothes who came in 488 under the command of Theodorich, but also to the Skyrians of Odoachr who migrated there in 469/470. Persistent attributes intrinsic only to the Goths are, however, preserved there: absence of armament (often also of other stocks) in male barrows, conventional adornment as paired fibules on the shoulders. The period of history of the Westgoths between the end of Chernyakhov (Syntan de Muresh) culture and conquest of the Iberian peninsula (494—497) is not archaeologically traced, the period of the Tolozan state existence in Aquitania (418—507) included. In Spain a series of necropoles is reliably associated with the Westgoths till the second half of the 6th cent. The process of confluence of the Germans and native Romans was over when such terms as «Spaniards» and «Spain» appeared in written sources of the late 7th cent.

Одержано 10.12.93